

mgr Magdalena Janowska
pedagog szkolny
Zespół Szkół im. Jana Pawła II
w Szydłowcu

Uwarunkowania przemocy i agresji w środowisku szkolnym

Termin **agresja** wywodzi się z języka łacińskiego, gdzie **agressio** oznacza napad, a **agressor** - rozbójnika. Autorzy zajmujący się problemem agresji w podobny sposób definiują to pojęcie. Zachowaniem agresywnym nazywa się: *zachowanie przybierające formę ataku skierowanego przeciw określonym osobom lub rzeczom*¹. Jednak nie wszyscy uważają, iż zjawisko to ma charakter wrogi. Przykład takiego odmiennego rozumienia stanowi definicja z Międzynarodowego Słownika Webstera, opisująca agresję jako: *...poruszanie się naprzód. Cel ruchu nie ma znaczenia. Może to być zamierzenie przyjazne lub wrogie*².

Przemoc jest to zachowanie wykorzystujące nierównowagę sił, agresywne i jednocześnie destruktywne w stosunku do innej osoby lub grupy osób, w którego wyniku inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w zakresie funkcji psychicznych³. Jest to bezpośrednie oddziaływanie jednego człowieka na drugiego w celu zmuszenia go, wbrew jego woli, do zmiany zachowań, zmiany systemu wartości bądź poglądów w jakiejś sprawie. Działanie takie stwarza sytuacje zagrażające bezpieczeństwu fizycznemu lub psychicznemu. Przemoc powstaje w wyniku silnych emocji, ale czasem jest działaniem ściśle i dokładnie zaplanowanym zarówno pod kątem doboru ofiar, zastosowanych form przemocy, jak też i celów, które napastnik zamierza osiągnąć.

Przemoc jest zawsze intencjonalna⁴, narusza prawa i dobra osobiste jednostki, zawsze powoduje szkody. Jej cechą charakterystyczną jest **tendencja do powtarzania się**. Często przejawy przemocy są rozpaczliwym zagłuszeniem poczucia niemocy jednostki. Za przemoc zawsze odpowiedzialny jest **sprawca** —

bez względu na to, co zrobiła ofiara. Niektóre groźby werbalne są już w istocie aktami przemocy, stanowiąc przejaw **agresji psychicznej**.

Niezwykle potrzebne jest kształtowanie za pomocą środków pedagogicznych umiejętności wyrażania tzw. emocji negatywnych - agresji i wybuchów złości. Wściekłość jest stanem wysokiego, wewnętrznego napięcia, które musi być rozładowane. Ten, kto wciąż trzyma swoje uczucia w ryzach, traci swoją żywotność i nie daje otoczeniu najmniejszej szansy na ustosunkowanie się do swych przeżyć. Kto chce żyć w zgodzie z innymi, musi najpierw nauczyć się kłócić? Życie w „wiecznej harmonii”, nieautentyczne, budowanej na nieszczerzej komunikacji, to nie tylko koszmar, ale i - przede wszystkim - nuda. Różnice przekonań dodają mu pikanterii, ale muszą być podane bez wzajemnego obrażania się i wyrządzania krzywd. Tych umiejętności należy dzieci i młodzież nauczyć.

Czynniki ryzyka wystąpienia zachowań agresywnych i przemocowych mogą tkwić w środowisku rodzinnym, szkolnym lub w grupie rówieśniczej. Mogą być wzmacniane przez środki masowego komunikowania (w tym gry komputerowe). Oto, jakie kategorie czynników zachowań agresywno-przemocowych przedstawia D.J., Flannery⁵:

1. **Czynniki wrodzone**, w tym - **urazy okołoporodowe** {np. niedotlenienie wywołane przedłużającym się porodem lub związane z zaburzeniami oddychania u noworodka itp.) oraz cechy temperamentalne, objawiające się: impulsywności~ nadaktywnością, słabą samokontrolą, rozproszeniem uwagi, małą plastycznością i łatwym popadaniem we frustrację.
2. **Obniżone możliwości intelektualne**, zwłaszcza werbalne. Wiążą się z tym niskie osiągnięcia szkolne, słaba zdolność rozumienia relacji międzyludzkich oraz błędne rozpoznawanie i ocenianie sytuacji społecznych, mała zdolność rozwiązywania problemów i deficyty innych umiejętności społecznych. Efektem może być słabsza pozycja w grupie rówieśniczej i mniejsza więź ze szkołą.

3. **Błędy wychowawcze rodziców** we wczesnym okresie rozwojowym dziecka: przyzwolenie na atak, a nawet prowokowanie agresji (mały agresor jest zabawny; brak wytyczonych granic dla zachowań dziecka, a w przypadku wyrażania dezaprobaty — brak odwoływania się do wartości i norm społecznych (komunikaty typu: *Jasiu, nie bij chłopczyka, bo się spocisz, zamiast: Nie wolno nikogo bić, ponieważ wyrządza się komuś krzywdę*). Wczesne utrwalenie zachowań agresywnych i antyspołecznych.
4. **Poważna dysfunkcja rodziny:** przyczyną dysfunkcyjności może być uzależnienie u jednego lub obojga rodziców od alkoholu, narkotyków lub innych substancji, przewlekłe choroby (zwłaszcza psychiczne), działania kryminalne rodziców i ich pobyt w więzieniu. Wiąże się z tym zaniedbywanie i odrzucenie dziecka, częste i surowe, acz niekonsekwentne i nieefektywne karanie oraz przemoc. Dziecko żyje w klimacie obojętności albo wrogości, toteż ma tendencję do interpretowania zachowań innych ludzi jako wrogie i przypisywania im złych intencji.
5. **Doświadczenie przemocy w bliskim środowisku:** ze strony rówieśników lub personelu szkoły, sąsiadów; obserwacja aktów przemocy w szkole czy miejscu zamieszkania. Efektem jest stały wzrost poczucia zagrożenia.
6. **Duża ekspozycja agresji i przemocy w mediach:** efektem jest przekonanie, że zachowania agresywne i akty przemocy są normą, a także przekonanie o powszechnej akceptacji przemocy czy nawet współzawodnictwie w zachowaniach agresywnych; obniżona wrażliwość na przemoc i jej konsekwencje; rozwój „syndromu podłego świata” (spadek zaufania do ludzi, strach przed atakiem, potrzeba chronienia siebie, reagowanie agresją z wyprzedzeniem „na wszelki wypadek”).

Do dziś nie został kategorycznie rozstrzygnięty spór, czy agresja ma charakter **wrodzony czy nabyty**. Ch.N. Cofer i M.H. Appley przedstawiają w tej mierze cztery koncepcje. Według jednej z nich agresja jest instynktem, druga ujmuje ją

jako frustrację, następna traktuje jako nabyty popęd, a czwarta uznaje zachowanie agresywne za wyuczone

Człowiek rodzi się z gotowym, niezbędnym do życia instynktem - instynktem walki. Pobudza do zachowań umożliwiających zaspokojenie potrzeb człowieka, skłania do obrony przed atakiem i umożliwia utrzymanie stanu posiadania. Czynniki przeciwdziałające przejawom instynktu agresji to strach przed karą i użyciem siły. Pod ich wpływem jednostka stosuje mechanizmy obronne, które nadają przejawom agresji formy nieszkodliwe — dozwolone społecznie, a nawet pozytywne. Najważniejszym z nich jest sublimacja, dzięki której uczucia agresywne mogą wyrażać się w zwalczaniu trudności, działaniu twórczym czy też poświęceniu dla powszechnego dobra.

Pojęcie agresja i przemoc niejednokrotnie używa się zamiennie. Definicje przemocy zawierają trzy podstawowe kryteria: rodzaj zachowania, intencje i skutki. Istotna jest nierównowaga sił agresora i ofiary. Na kształtowanie się postaw dziecka mają zaś wpływ: środowisko(rodzinne, szkolne, rówieśnicze), środki masowego przekazu oraz czynniki osobowościowe.

Środowisko rodzinne jest to pierwsze środowisko wychowawcze w życiu dziecka. Stwarza podstawy do rozwoju społecznego i w dużej mierze wpływa na jego przyszłe zachowanie. **Czynniki zwiększającymi ryzyko zachowań agresywno - przemocowych są:**

- niewłaściwe postawy wychowawcze rodziców (zbytня pobłażliwość lub rygorizm, brak zgodności, co do metod wychowawczych);
- brak opieki i kontroli (najczęściej ze strony matki);
- apodyktyczność, przejawiająca się: brutalnym traktowaniem, biciem, ostrymi wybuchami gniewu;
- wrogi lub obojętny stosunek uczuciowy jednego z rodziców;
- brak harmonijnego współżycia w rodzinie;
- negatywne wzorce zachowań prezentowane przez rodziców;
- cechy odziedziczone.

Brak ciepła i zainteresowania ze strony rodziców oraz nie stawianie granic są najsilniej działającymi przyczynami zachowań agresywnych okresu dzieciństwa. W dalszej kolejności wymieniane są nieprawidłowe wzorce zachowań dorosłych i czynniki osobowościowe dziecka. Status społeczny i ekonomiczny rodziny nie ma tu znaczącego wpływu⁷.

Głównymi wrogami dobrego wychowania w rodzinie są:

- konsumpcyjne nastawienie do życia;
- chęć zdobywania i gromadzenia coraz to nowych rzeczy;
- niedocenianie wagi więzi rodzinnej;
- niedocenianie wagi elementarnych zasad moralności;
- rozpowszechnianie postawy roszczeniowej;
- niski poziom kultury życia codziennego (awantury, alkoholizm);
- brak przygotowania młodych ojców i matek do wypełniania ról rodzicielskich.

Do niekorzystnych czynników zwiększających ryzyko zachowań agresywno-przemocowych **w środowisku szkolnym** zalicza się najczęściej:

- obowiązki związane z uczęszczaniem do szkoły (uczeń musi chodzić do szkoły, przebywać w zamkniętej przestrzeni, odrabiać lekcje itp.);
- konieczność podporządkowania się cudzym decyzjom;
- ograniczanie wyboru działania;
- presję czasową — np. ponaglanie ucznia do szybszego mówienia, czytania lub pisania;
- niesprawiedliwe ocenianie;
- częste upomnienia — np. wytykanie wad.

Różnorodne sytuacje szkolne mogą wzmacniać tendencje do zachowań agresywno - przemocowych bądź też odwrotnie — stwarzać dobre warunki do kształtowania pozytywnych postaw i tworzenia satysfakcjonujących relacji międzyludzkich.

Oprócz cech i kompetencji samego ucznia na kształtowanie lub wygaszanie zachowań agresywnych wpływają czynniki obecne w samej szkole: zły styl zarządzania placówką, niewłaściwe relacje między nauczycielami - przenoszone następnie na uczniów.

Im. starsze dziecko, tym bardziej znaczący staje się wpływ rówieśników. Grupy uczą współdziałania, dają poczucie bezpieczeństwa i przynależności, stwarzają możliwość wymiany poglądów, warunki do podejmowania bardziej śmiałych i odważnych zachowań. Mogą też zachęcać i dopingować do podejmowania zachowań ryzykownych, w tym agresywno - przemocowych. Grupa rówieśnicza może także modelować takie zachowania i osłabiać poczucie indywidualnej odpowiedzialności.

Młodzież agresywna osiąga swoje cele, zmuszając np. słabszych kolegów do ustępstw i zyskując w ten sposób podziw i uznanie. Zaspokaja to w ten sposób potrzebę kontaktów i utwierdza w przekonaniu o słuszności swego postępowania. Zachowaniom agresywnym równie często towarzyszą społeczna dezaprobatą oraz różne formy represji, powodujące poczucie zagrożenia i wywołujące postawę obronną. Skłania to do dalszej walki i jednocześnie wzmaga represję rówieśników, powodując często społeczne odrzucenie. Dzieci izolowane, odrzucane poprzez agresywne zachowania, zaspokajają swoje potrzeby, ale także manifestują swoją obecność. Pragną wyróżnić się i być zauważone.

Badania wskazują, że pokazywane czy też **publikowane obrazy i informacje** mają wpływ na modelowanie zachowań agresywnych, zwłaszcza u dzieci i młodzieży⁹. Media często prezentują przemoc w różnorodnych formach i przejawach. Im młodsze dziecko, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie miało trudność w odróżnianiu fikcji od realiów otaczającego środowiska. **Ekspozowane w mediach przemoc i agresja mają wpływ na wzrost tolerancji wobec tych zjawisk i zwiększają gotowość do przejawiania zachowań agresywno-przemocowych, zaburzają także poczucie bezpieczeństwa, prowadząc do powstawania lęków i niepokojów.**

Telewizja, gry komputerowe i Internet są ważnymi czynnikami naruszającymi stabilność życia emocjonalnego i intelektualnego młodych ludzi. Badania psychologów i pedagogów dowodzą, iż dzieci; które często oglądają sceny bicia i zabijania, są bardziej agresywne od tych, które oglądają je rzadziej lub nie oglądają wcale. Oglądanie przemocy ma wpływ nie tylko na zachowanie, ale także na wyznawane poglądy i wartości. Prowadzi to do zjawiska znieczulenia społeczeństwa. Oglądając przemoc, młodzi widzowie nabierają przekonania o jej normalności i reagują na nią obojętnie. Często też naśladują zachowania obserwowane na ekranie, przez co zmniejsza się ich wrażliwość na przemoc, a równocześnie zwiększa lęk wobec świata.

Osobowe czynniki ryzyka wystąpienia przemocy i agresji dotyczą zarówno ofiar, jak i sprawców przemocy. **Symptomy umożliwiające identyfikację uczniów, którzy są ofiarami przemocy, to:**

- zamykanie się w sobie,
- smutek, przygnębienie,
- opuszczanie się w nauce,
- osamotnienie,
- zmienność nastrojów,
- objawy psychosomatyczne (np. bóle głowy, bóle brzucha),
- spóźnianie się do szkoły lub jej unikanie, wagary,
- trzymanie się blisko nauczycieli,
- bycie obiektem drwin. ze strony kolegów,
- izolowanie się, ślady przemocy (sińce, zadrapania, zniszczone ubranie i przybory szkolne).

Sprawców przemocy charakteryzuje:

- siła i sprawność fizyczna,
- silna potrzeba dominacji i podporządkowywania sobie innych,
- trudności w podporządkowywaniu się normom,
- impulsywność,

- mała tolerancja na frustrację,
- buntowniczność,
- agresja (również wobec dorosłych),
- niska empatia wobec słabszych,
- obniżony poziom lęku,
- pozytywny obraz własnej osoby.

Wśród ofiar agresji i przemocy wyróżniamy ofiary pasywne i prowokujące:

- ofiary **pasywne** charakteryzują się wrażliwością, nieśmiałością, niepewnością, podwyższonym poziomem lęku, nieumiejętnością obrony, płaczliwością lub wycofywaniem się w przypadku ataku. Mogą mieć przekonanie o swojej niskiej wartości, czuć się osamotnione i opuszczone; często są słabsze fizycznie, bezpieczniej czują się w kontaktach z dorosłymi niż z rówieśnikami.
- ofiary **prowokujące** charakteryzują się nadmierną aktywnością, pobudliwością, zmiennością nastrojów i humorów. Mogą być uciążliwe, niezdarne, wprowadzać zamieszanie i niepokój, drażnić otoczenie. Charakteryzuje je również deficyt koncentracji i uwagi. W związku z tym wytwarzają wokół siebie atmosferę napięcia, prowokując do negatywnych reakcji ze strony innych.

Przemoc to nie tylko problem ofiary i sprawcy. Jej skutki dotyczą całego społeczeństwa, a co gorsza - istnieje duże prawdopodobieństwo, że będą odczuwane przez wiele pokoleń. Dzieci będące ofiarami przemocy w rodzinie w życiu dorosłym przejawiają wyniesione z domu agresywne wzory zachowań.

Osoby, wobec których stosowano przemoc emocjonalną w dzieciństwie, uciekają się do niej potem, przechodząc z pozycji ofiary na pozycję sprawcy.

Cechą charakterystyczną dorosłych maltretowanych emocjonalnie na wczesnych etapach rozwoju osobowości są negatywne oczekiwania w stosunku do

innych oraz nieufność przeniesiona z doświadczeń wczesnodziecięcych, jak również ucieczka. w świat narkomanii, alkoholizmu i przestępczości.

Ofiary przemocy emocjonalnej mają niską samoocenę. Jeśli do przemocy dochodziło w rodzinie, czują się winne, psychicznie uzależnione od rodziców. Doświadczający nadużyć emocjonalnych charakteryzują się zaburzeniami poczucia tożsamości, silną potrzebą kontrolowania innych, alienacją. Często popadają w depresje, są nerwowi, izolują się od otoczenia, są samotni. Nieustannie starają się wszystko robić dobrze, stale się obserwują, dążą do perfekcjonizmu.

Na szkole spoczywa odpowiedzialność zaspokojenia specyficznych potrzeb uczniów. Szkoła przekazuje wartości, normy, wzory zachowań i obyczajowość kulturową, przyczynia się też do fizycznego, psychicznego i maralnego rozwoju młodych ludzi, przygotowując do życia we współczesnym społeczeństwie.

Literatura:

1. Jachym M., Przejawy zachowań agresywnych dzieci w środowisku szkolnym - przyczyny i następstwa ich występowania, (w:] Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej, (red) Papież J., Płukis A, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998, s. 292.
2. Kmiecik Baran K, Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno psychologiczne, PWN, Warszawa 2000, s. 19.
1. 3.Kmiecik BaranK, op. cit.
3. Mellibruda J., Oblicza przemocy, „Remedium" 12/1993.
4. Flannery D.J. Huff C.R, Youth violence: prevention, intervention and social policy, Washington American Psychiatric Press 1999.
5. Cofer Ch.N., Appley M.H., Motywacja i badanie, Warszawa 1972, s. 630-632.
6. Rylke H., Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?, WSiP, Warszawa 1999, str. 4Q
7. Chmieieńska L., Gdy rodzina potrzebuje pomocy, Warszawa 1990, s. 9.
8. Surrykiewicz J., Agresja i przemoc w szkole —perspektywa socjoekologiczna, CMPPP, Warszawa 2000. 1Q. Rylce H., Pokolnie zmian. Czego boją się dorośli, WSiP, Warszawa 1999.